

ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА ПІЛЯХОМ ІНТЕГРАЦІЇ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИХ КУРСІВ

Базиль Л. О., канд. пед. наук, доцент, докторант
Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

Статтю присвячено проблемі інтеграції навчального матеріалу історико-літературних курсів літературознавчої підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, кінцевим результатом якої є літературознавча компетентність.

На основі аналізу практичного досвіду діяльності доведено, що об'єднуючим центром інтегрування навчального матеріалу історико-літературних дисциплін у системі літературознавчої підготовки майбутніх словесників є художній текст.

Ключові слова: літературознавча підготовка, літературознавча компетентність, учитель української мови і літератури, інтеграція, текст, історико-літературні курси.

The article is devoted to a problem of integration of a teaching material during studying historic-literary rates in system literature preparations of the future teachers of the Ukrainian language and the literature which end result is literature competence.

On the basis of the analysis of practical experience it is proved, that a uniting part of integration of a teaching material in historic-literary rates is the art text.

Key words: literature preparation, literature competence, the teacher of the Ukrainian language and the literature, integration, the text, historic-literary rates.

В умовах модернізації сучасної освітньої галузі особливу увагу зацентовано на духовному розвитку особистості. Унікальним джерелом формування загальної культури людини, її моральних орієнтирів і цінностей є література. В освітянському просторі усталася думка, що вивчення художньої словесності є основою, на якій ґрунтується система загальної освіти в цілому. Любов до книги, начитаність, вміння глибоко сприймати і розуміти мистецтво, а зокрема художню літературу, усвідомлювати її сенс і естетичний зміст, точно й аргументовано доводити власні міркування, грамотно й літературно висловлюватися – завжди вважалися необхідними складовими освіченості людини. Під впливом динамічного розвитку інформаційно-технологічного середовища, проблема формування освіченої людини актуалізувалася й набула нового змісту як у системі шкільної літературної освіти, так і літературознавчої підготовки у вищій школі.

Навчальні заклади третього тисячоліття потребують фахівців нової генерації. Успішно виконати завдання шкільної літературної освіти зможе такий учитель української мови і літератури, в якому гармонійно поєднано фундаментальні знання української словесності, здатність внутрішньо переживати кожне літературно-мистецьке явище, вільно оперувати теоретико-літературним інструментарієм для осмислення художньо-естетичних фактів і явищ; творчі вміння, які забезпечують формування у вихованців високоморальних і загальнолюдських цінностей засобами художнього слова; дослідницькі навички, що сприяють здійсненню літературно-філософських, літературно-історичних, літературно-психологічних, текстологічних досліджень, й умотивовують науково-пошукову діяльність школярів, стимулюють пізнавальні інтереси; особистісні і професійні якості, що уможливають виховання активних, діяльних громадян, здатних гідно репрезентувати й утверджувати Україну в європейському співтоваристві.

Важливість вироблення таких професійних і особистісних рис аргументує необхідність формування літературознавчої компетентності вчителів української мови і літератури.

Літературознавча компетентність – це професійно-особистісний феномен, що становить собою цілісний багаторівневий комплекс властивостей особистості, які забезпечують ефективне, раціональне і творче використання літературознавчих знань і

філологічних умінь для вирішення професійних завдань, пов'язаних із успішною адаптацією особистості в суспільстві. До складу цього утворення входить низка компетенцій, які виробляються у процесі опанування певної сукупності навчальних курсів. У сучасному освітньому просторі пріоритет надається таким методологічним підходам, принципам і категоріям, що можуть застосовуватися до організації і здійснення навчально-виховного процесу гуманітарної галузі в цілому; міждисциплінарному синтезу знань; міждисциплінарному (інтегративному) підходу до освіти. Компетентнісно зорієнтована освіта уможливила формування літературознавчої компетентності як інтегрованого багаторівневого професійно-особистісного феномена в цілісній професійній структурі особистості вчителя-словесника. Унікальність компетентнісного підходу полягає у виникненні потреби в самостійному свідомому пошуку необхідної інформації, її інтерпретації й аналізі для отримання нового знання. Важливою закономірністю ефективного реалізації компетентнісного підходу у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників, зорієнтованій на формування і розвиток літературознавчої компетентності, є принцип інтеграції.

Предметний рівень інтеграції передбачає розширення об'єктів дослідження, що зумовлює появу нових наукових галузей, наприклад, «Психологія літературної творчості», «Педагогічна риторика», «Теорія сприйняття і розуміння художнього твору» тощо. На основі внутрішньопредметних зв'язків, взаємопроникнення і взаємозбагачення навчальної інформації дисциплін відбувається трансформація й ускладнення навчальних дисциплін, які сприяють формуванню і розвитку літературознавчої компетентності «Літературно-мистецьке краєзнавство», «Порівняльне літературознавство», «Теорія літератури», утворення синкретичних курсів: «Психоаналіз», «Психоісторія української літератури», «Літературна герменевтика», «Теоретичні основи аналізу художнього твору», «Літературознавча компетентність учителя української мови і літератури», «Основи літературознавчих досліджень». Важливими у контексті дослідження є нові галузі наукового знання – «Педагогічна герменевтика», «Педагогіка екзистенціалізму», «Педагогічна психологія», «Психологія літературної творчості», «Психологія читачської діяльності» тощо.

Зазначені інтегративні курси, як свідчить аналіз практичної діяльності ВНЗ, зорієнтовані на виокремлення основного матеріалу й усунення другорядної, «непотрібної» інформації, надлишкової деталізації і конкретизації, змінюють суб'єкт-об'єктні стосунки в межах освітнього процесу, створюють умови для співтворчості викладача і студентів, стимулюють колективні форми навчання, діалоги, дискусії тощо.

Предметна інтеграція історико-літературних курсів у системі фахової освіти учителів української мови і літератури сприяє формуванню світоглядного уявлення про цілісність літературного процесу й літературного розвитку України в контексті світового загальнокультурного простору і є необхідною умовою цілісності їх професійної підготовки.

У площині компетентнісного підходу інтеграція навчальних курсів також зберігає їх самостійність і автономність, бо забезпечує утворення сприятливого освітнього середовища для міждисциплінарного синтезу знань, окреслює спільність цілей і результатів професійної, і зокрема літературознавчої, підготовки вчителя-словесника, які в фіналі відображаються низкою сформованих компетентностей.

З огляду на те, що фахова діяльність учителя української мови і літератури базується на інтеграції, то, відповідно і освітній процес, зорієнтований на формування високого рівня літературознавчої компетентності, має елементи інтегративності. Якість літературознавчої підготовки визначається в контексті інтегративних тенденцій, а отже, її кінцевим продуктом є літературознавча компетентність як інтегральна характеристика особистості і результат підготовки.

Завданням літературознавчої підготовки майбутніх учителів-словесників також характерні ознаки інтегративності, оскільки художня словесність є різновидом мистецтва і потребує розуміння, усвідомлення й інтерпретації на засадах літературознавства, лінгвістики, філософії, психології, педагогіки і методики викладання літератури, культурології, інших видів мистецтв і передбачає врахування наукових розвідок про історико-політичну й соціально-культурну ситуацію певної доби.

На основі творчого використання комплексу гуманітарно-літературознавчих знань і досвіду творчої діяльності у студентів також формується інтегральний тип мислення.

Елементи інтеграції наявні й у результатах педагогічної діяльності викладачів ВНЗ, які у межах професійної праці прагнуть сформувати у майбутніх учителів української мови і літератури високий рівень літературознавчої компетентності.

Студювання наукових праць з проблем підготовки вчителя-словесника (Т.В.Балихіної, І.В.Брякової, М.І.Вітошко, О.М.Кучевої, Л.І.Петрівської, О.М.Семенової, Т.В.Симоненко та ін.), власний педагогічний досвід переконують, що інтеграція – ефективний і раціональний шлях розвитку літературознавчої компетентності, що сприяє усуненню суперечностей між динамічним збільшенням обсягу знань і можливістю їх засвоєння, подоланню фрагментарності і мозаїчності літературознавчих, лінгвістичних, філософських, психологічних, культурологічних знань студентів, забезпечує опанування ними зазначеними видами знання в комплексі, оволодіння системою універсальних людських цінностей, формує системно-цілісний погляд на світ. Набути якість сприяє ґрунтовному усвідомленню художніх творів, забезпечує цілісність пізнавального і комунікативного аспектів читання, розуміння психології літературної творчості, вироблення мовно-мовленнєвої культури, подальший саморозвиток, є дієвим засобом готовності до здійснення шкільної літературної освіти на засадах творчої інноваційної діяльності й узасвідді науки і мистецтва. Саме на основі досконалого володіння літературознавчою компетентністю вчитель-словесник має можливість обрати оптимальну стратегію аналізу художнього твору, ефективний і найбільш дієвий його елемент, яким може зацікавити кожного з вихованців, спонукати до розмірковувань і активної діяльності, дібрати нестандартний підхід до осмислення мистецького явища чи створити власний метод розуміння й усвідомлення відповідного тексту та ін.

Відповідно до вимог Державних галузевих стандартів, освітньо-професійних програм підготовки учителів української мови і літератури основною метою літературознавчої підготовки є формування у студентів уявлення про цілісність літературного процесу, літературного розвитку, мистецького простору й картини світу в цілому, що відображено засобами художнього слова. Зважаючи на це, інтегративним центром навчальних знань у межах однієї дисципліни й окремих освітніх курсів у структурі літературознавчої підготовки є спільне понятійне ядро, що включає такі ключові поняття, як художнє слово, текст, структура тексту, художній твір, зображально-виражальні засоби, художнє мовлення, стиль, мистецтво, культура. Інтеграція навчальних курсів відбувається на основі виокремлення основного виду діяльності – роботи з текстом, в якому відображено історико-культурні здобутки людської цивілізації.

Аргументацію окреслені позиції на основі аналітичного огляду історико-літературних дисциплін, які опановують майбутні учителі української мови і літератури. У процесі вивчення курсу фольклору, студенти шляхом аналізу автентичних текстів народної творчості усвідомлюють своєрідність ідейно-естетичної спадщини українців і виокремлюють її оригінальні здобутки на тлі світового мистецтва людства.

Завдання курсу: сформувати професійний підхід до осмислення фольклорного тексту, навчити практично застосовувати теоретичні знання, аналізувати твори української усної народнопоетичної творчості, зіставляти їх жанрові особливості з огляду на морально-етичні проблеми, через дослідження текстової тканини, історико-культурологічні корені слів-фольклоризмів, відкрити особливий світ народного художнього мислення.

Навчальна дисципліна «Давня українська література» започатковує вивчення фундаментального курсу історії української літератури. Наголосимо, що опанування історико-літературних дисциплін здійснюється за хронологією відповідно до періодів

розвитку літературного процесу. Такий підхід дає можливість сконцентрувати увагу на головних історико-культурних подіях певного історичного часу, що мали відповідний вплив на розвиток літератури і літературно-мистецького життя.

У курсі давньої української літератури висвітлюється науковий зміст фактів і явищ давнього письменства у взаємозв'язку з історичним процесом для подальшого адекватного розуміння процесів становлення і розвитку нової української літератури, сприяє усвідомленню національної історії і культури, відображеній у літературних пам'ятках від найдавнішої доби існування людства до XVIII ст. Основною метою навчальної дисципліни є з'ясування характерних прикмет літературної творчості доби та її еволюції шляхом аналізу конкретних літературних пам'яток, пояснення їх значення, орієнтуючись на загальні умови літературної творчості, естетичні смаки і культурні особливості.

Оскільки давня українська література пов'язана з історією, філософією, релігієзнавством, лінгвістичними курсами, текстологією, палеографією, джерелознавством, то це уможливило предметну інтеграцію зазначених галузей. Водночас використання історичних, філософських текстів під час опанування курсу уможливило усвідомлення студентами своєрідності процесу формування патріотичних і гуманістичних ідей українців. Зважаючи на те, що в системі шкільної літературної освіти передбачено вивчення знакових творів давньої літератури (Велесова книга, «Слово о полку Ігоревім», «Повісті минулих літ», козацькі літописи та ін.), лекційні й практичні заняття з курсу давньої української літератури у ВНЗ слід спрямовувати не тільки на поглиблене вивчення літературних пам'яток, але й на специфіку літературознавчого дослідження текстів давньої літератури, вікові особливості їх сприймання й усвідомлення.

Наступний навчальний курс історико-літературного блоку – це «Історія української літератури перших десятиліть XIX ст.», що викладається студентам першого курсу. Основною метою навчальної дисципліни є з'ясування й виокремлення оригінальності літературних творів цієї доби, створених на міських традиціях фольклору, давньої літератури, під впливом світової художньої культури, а також усвідомлення унікальності мистецьких здобутків зазначеного часу і їх подальшого впливу на літературний розвиток XIX ст., формуванню професійної світоглядної позиції майбутніх учителів української мови і літератури.

Оптимальний шлях досягнення мети навчального курсу вбачаємо в комплексному літературознавчому аналізі творів словесного мистецтва. Науковий аналіз художніх текстів слід здійснювати крізь призму творчої діяльності і подальшого розвитку письменника, в контексті національного і світового літературного процесів, з виокремленням традицій і новаторства творчості. У процесі викладання дисципліни доцільно звертати увагу на актуальні проблеми шкільної літературної освіти, пов'язані з вивченням класичних зразків українського письменства. Зокрема, на лекціях слід продемонструвати літературознавчий аналіз оригінальних творів, розкрити методичний аспект шкільного вивчення таких текстів, як «Енеїда», «Наталка Полтавка» І.П.Котляревського, «Іван та собака», «Дві пташки в клітці» П.П.Улака-Артемовського, «Маруся», «Конотопська вільма» Г.Ф.Квітки-Основ'яненка та ін.

Курс історії української літератури 40 – 60-х рр. XIX ст. презентує такі знакові постаті вітчизняного письменства XIX ст., як Т.Шевченко, М.О.Віліньська, Л.І.Лібов, П.О.Куліш та ін. У процесі опанування дисципліни ознайомлюємо майбутніх учителів зі світоглядною позицією митців українського слова з урахуванням суспільно-політичних обставин їхнього зростання, виробляємо концептуальний погляд на історико-літературну епоху як на своєрідне відображення життя тогочасного суспільства і як на художнє дослідження життєдіяльності людини, її внутрішнього світу; формуюмо уявлення про художній твір як нову дійсність, створену митцем, як вільний вияв особистості письменника з урахуванням реалій творчості його попередників, суспільно-політичних і історико-культурних умов, а також усвідомлення розвитку української літератури як літератури світового рівня.

Завданнями навчальної дисципліни передбачено вивчення історії української літератури шляхом усебічного застосування принципів історико-літературного дослідження, на основі аналізу літературного процесу з урахуванням єдності біографії письменника і його світогляду, художнього методу, суспільного сенсу і значення його творів. На лекційних заняттях увагу студентів спрямовуємо на гуманістичну філософію, представлену в літературних творах періоду, християнський ідеал, на життєтворчість, педагогічно-виховний потенціал української літератури.

Навчальний курс «Історія української літератури 70 – 90-х рр. XIX ст.» передбачає формування умінь самостійно аналізувати здобутки класичної літератури, адекватно оцінювати роль письменників у розвитку літературно-мистецького життя України і всього світу. Основним завданням курсу є формування навичок аналізувати і визначати специфіку літературних творів, виробляти вміння самостійно на певному кваліфікаційному рівні осмислювати основні літературно-мистецькі явища епохи, а також практично застосовувати принцип системності під час аналізу літературно-мистецьких явищ. Оскільки зміст дисципліни представлений творчістю письменників, текстувальне вивчення творів яких передбачено чинними шкільними програмами, вважаємо доцільним організувати літературознавчі дослідження текстів крізь призму сучасних наукових підходів (герменевтики, семіотики, рецептивної естетики, неоміфологізму, наратології тощо) з подальшим використанням наукових результатів під час педагогічної практики і в межах майбутньої фахової діяльності.

Курс історії української літератури кінця XIX ст. – 20 – 30-х рр. XX ст. презентує здобутки національного мистецтва, якими українська література сягає європейського рівня. З огляду на це, головну увагу приділяємо усвідомленню традицій літературної творчості, що гармонійно втілювалися у літературний процес початку XX ст., формуюмо вміння обирати ефективні підходи до аналізу творів різних жанрів і стилів, вільно орієнтуватися в науковій літературі, характеризувати різні позиції щодо аналізу тексту художнього твору.

Навчальна дисципліна «Історія української літератури 20 – 30-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.» передбачає ознайомлення студентів із провідними тенденціями літературного процесу XX – поч. XXI ст., демонструє історико-літературний розвиток в аспекті відображення життя суспільства і художнього дослідження людини, як вільного вияву особистості митця з урахуванням реалій творчості українських письменників XX – поч. XXI ст., умов їхнього життя і діяння. Цей курс є однією з головних історико-літературних дисциплін, що забезпечують гуманітарну літературознавчу підготовку.

Результативність вивчення окреслених автономних літературознавчих курсів певною мірою залежить від інтеграції навчальних матеріалів історико-літературних дисциплін з науковими розвідками літературознавства, лінгвістики, історії, філософії, культурології, психології, педагогіки і методики викладання літератури. За умови ефективного поєднання здобутків зазначених дисциплін в контексті опанування історико-літературних курсів формуються сприятливі середовища для розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури, яке спонукає до розробки інтегрованих елективних навчальних дисциплін, що поглиблювали б літературознавчі знання особистості й удосконалювали вміння здійснювати науковий аналіз художнього тексту.

З огляду на зазначене, перспективою подальшого дослідження є розробка програми й упровадження відповідного курсу у систему літературознавчої підготовки вчителів-словесників, який би забезпечував реалізацію принципу інтеграції на міжпредметному рівні й сприяв розвитку літературознавчої компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури.

Література:

1. Галузеві стандарти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра зі спеціальності 6.02.03.03 «Філологія*. Мова та література (англійська)» напрямку підготовки 0101 «Педагогічна освіта». – Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2005. – 31 с.
2. Державний стандарт вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/laws_1247.doc

3. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір [Електронний ресурс]. Наказ М-ва освіти і науки України від 31.12.2004 р. №988. – Режим доступу : <http://www.education.gov.ua>.

4. Топа В.И. Анализ художественного текста : учебн. пособ. для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / В.И.Топа. – 3-е изд., стер. – М. : Академия, 2009. – 336 с.

5. Українська література 5 – 12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / за заг. ред. Р. В. Мовчан. – К. – Ірпінь: Перун, 2005 – 201 с.

S

3

U